

Aleksa Nikolić, master*

Brunkhorst, Hauke, Dragica Vujadinović i Tanasija Marinković (eds.). 2017. *European Democracy in Crisis: Politics under Challenge and Social Movements*. The Hague: Eleven International Publishing, 189.

Ekonomska kriza koja se 2008. godine iz Sjedinjenih Američkih Država (SAD) „preselila“ u Evropsku uniju (EU) potvrdila je ono što neuspeli referendum o Ustavu EU već pokazao – da je EU ušla u fazu krize. Sprovedenjem neoliberalnih reformi uspostavljena je nova institucionalna arhitektura EU koja je prouzrokovala veliko nezadovoljstvo građana. Tekuća društveno-ekonomska transformacija ugrozila je demokratski poredak na više načina: izazvala je delegitimizaciju demokratskih institucija, zanemarivanje pluralizma, a na kraju i reakciju nezadovoljnih građana, ali i radikalnih političkih grupacija. Tako do danas postoji raskorak na evropskom nivou između javnog mnjenja i javne volje, s jedne strane, i politikâ koje se sprovode, s druge strane. S tim u vezi, možemo postaviti sledeća pitanja: kakvu Evropu zapravo želimo? Kako da Evropa birokratije opet postane Evropa građana? Kako da ponovo „osvojimo demokratiju“? Odgovore na ta, ali i mnoga druga pitanja možemo pronaći u zborniku *Evropska demokratija u krizi: poreci pod znakom pitanja i društveni pokreti (European Democracy in Crisis: Politics under Challenge and Social Movements)* urednika Haukea Brunkhorsta (*Hauke Brunkhorst*), Dragice Vujadinović i Tanasija Marinkovića.

Sâm zbornik je nastao kao rezultat međunarodne konferencije održane u Dubrovniku 2015. godine, na kojoj su učesnici izložili različita gledišta o tome kako prevazići postojeću krizu evropske demokratije. Postojanje velikog broja otvorenih i nerešenih pitanja predstavlja neizmernu vrednost tog zbornika, koji je zaista vredelo čekati.

Već na osnovu letimičnog pogleda na sadržaj zbornika čitalac može da zaključi da je u njegovo sastavljanje uloženo dosta truda i energije,

---

* Autor je demonstrator Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, *aleksanikolic.pravni@gmail.com*.

naročito imajući u vidu kvalitet sistematizacije ključnih pitanja. Svi radovi su grupisani u dve celine. U celini „Poreci pod znakom pitanja“ („Politics under Challenge“) analiziraju se izazovi pred kojima se nalazi savremena evropska demokratija, dok je druga celina „Društveni pokreti“ („Social Movements“) posvećena ulozi i značaju društvenih snaga u prevazilaženju postojeće krize.

Prvi deo zbornika započinje raspravom Patrisa Kaniveza (*Patrice Canivez*) „Ideja transnacionalne demokratije“ („The Idea of Transnational Democracy“). U uvodu autor ističe složenost pojma transnacionalne demokratije, upoređujući ga sa idealnim tipom nacionalne države. Kanivez ističe dva moguća pogleda na pojam transnacionalne demokratije, prvi, koji označava odnos države i društva, i drugi, u kome se ističe odnos predstavničkog tela i birača. U daljem tekstu, na osnovu analize tri primera, autor ukazuje na specifičnu ulogu države koja može biti: (1) podređena supranacionalnoj strukturi, (2) izjednačena sa supranacionalnim institucijama te (3) iznad takve strukture. Međutim, svaki od ta tri primera u sebi sadrži slabosti, koje autor pažljivo analizira, zaključujući da će se transnacionalna demokratija u budućnosti razvijati kao kombinacija tri pomenuta primera, u svom *sui generis* obliku, koji sam po sebi neće nužno garantovati njen opstanak.

Petar Marković se u svom radu „Kritika teorije EU kao višenarodne vladavine – lekcije iz evro krize“ („Critique of the Theory of the EU as a Democracy – Lessons from Euro Crisis“) bavi pitanjem višenarodne vladavine (*demoi-cracy*) kao alternative nacionalnoj i supranacionalnoj demokratiji. Međutim, taj transnacionalni koncept, koji se zasniva na principima nedominacije i međusobnog priznanja, pokazao je brojne slabosti u kriznom periodu. Depolitizacija i centralizacija jedan su od osnovnih problema tog teorijskog koncepta, zahvaljujući kojem je, kako navodi Marković, omogućena koncentracija vlasti u rukama Evropske komisije, odnosno višenarodna vladavina bez vladavine samog naroda.¹

Naredni prilog „Nova transformacija javne sfere – lekcije iz grčke/ evropske krize“ („The New Transformation of the Public Sphere – Lessons from Greek/European Crisis“) kritički prati problematičnu uzurpaciju konstitutivne moći ljudi putem ekonomskog sistema. Hauke Brunkhorst (*Hauke Brunkhorst*) u tom, kao i u svojim ranijim tekstovima, ističe tamnu stranu tehnokratije iza koje stoje pojedine institucije EU, poput Evropske centralne banke, Evrogrupe, Komisije i Evropskog suda pravde.² Stvaranjem novog, autoritarnog liberalizma, odluke se donose

¹ O značaju demokratske legitimnosti pojedinih evropskih institucija piše i Habermas (*Jürgen Habermas*), koji ukazuje na to da „bez pojedinaca – građana EU, koji će činiti evropski narod, Unija predstavlja samo građevinu na pesku“. Detaljnije videti Habermas (2012, 41–43).

² Interesantno je da i Klaus Ofe (*Claus Offe*) ističe da upravo te institucije imaju najveći uticaj na svakodnevni život ljudi u EU, a da su najdalje od demokratske odgovor-

isključivo u tajnosti birokratskog aparata, čime je marginalizovana snaga Parlamenta. Međutim, autor optimistično zaključuje da su takvom obliku vladavine „odbrojani dani“, navodeći da vladajuće strukture u EU po svaku cenu treba da teže demokratskom legitimitetu.

U članku „Uzroci tekuće krize i izlazi iz nje – pogled iz ugla evropskog socijalnog modela“ („Causes of the Current Crisis and Ways Out – Seen through the Lens of the European Social Model“) Dragica Vujadinović ističe da je neoliberalni zaokret u razvoju liberalnog kapitalizma prouzrokovao trenutnu globalnu krizu, naročito na nivou EU. Nakon istorijskog osvrtu na odnos između krize kapitalizma i sistema socijalne zaštite, autorka se bavi uzrocima i razvojem krize, ističući da je trenutno poveravanje vlasti bankama kratkoročno rešenje problema. Međutim, da bi se problemi zaista otklonili, neophodna je korenita ekonomska i politička reforma u EU, smatra Vujadinović.

Tanasije Marinković je u članku „Religija u javnim prostorima – kontroverze u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava“ („Religion in Public Spaces – Controversies in the European Court of Human Rights’ Case Law“) najpre ukazao na značaj legitimnosti vlasti, naročito imajući u vidu terorističke napade koji su ugrozili najosnovnije ljudske vrednosti: život i slobodu. U nastavku je posebnu pažnju posvetio proučavanju međusobnog odnosa dve najdominantnije religije na svetu: hrišćanstva i islama, i njihovom (ne)posrednom uticaju na državu. Kao odgovor na rastući multikulturalizam i globalizaciju, Marinković je naveo neophodnost sekularizacije države, ali i etničkog, religijskog i kulturnog pluralizma, naročito imajući u vidu član 9, stav 2 Evropske konvencije o ljudskim pravima.³ Međutim, autor ukazuje i na pojedine protivrečne odluke Evropskog suda za ljudska prava u kojima je Sud primenio dvostruke aršine ignorišući multikulturalizam i religijsku šarolikost, što se neminovno odražava na stabilnost demokratije u Evropi.

Žerar Role (*Gérard Raulet*) „zatvara“ prvi deo zbornika člankom „Neslaganje i priznanje“ („Disagreement and Recognition“). Role ističe značaj politikoloških teorija i debata o pitanju preraspodele i priznanja i istovremeno analizira debatu između Aksela Honeta (*Axel Honneth*) i Nensi Frejzer (*Nancy Fraser*). On se slaže sa tim autorima da redistribuciju i priznavanje ne bi trebalo podeliti na praktičnom nivou i kritički se osvrće na to da upravo ti pojmovi treba da reprodukuju pomenuti dualizam na analitičkom nivou, potiskujući socijalnu nepravdu u kulture nejednakosti i politiku identiteta. Autor takođe iznosi i kritiku multikulturalnih pokušaja da se priznaju kulturne razlike u liberalnodemokratskom poretku, iznoseći svoj stav da razlike treba da budu prihvaćene kao neslaganja o osnovnim vrednostima civilizacije, koje kao takve treba poštovati.

---

nosti. Videti Offe (2013, 34).

³ O neophodnosti sekularizacije države, ali i o etničkom, religijskom i kulturnom pluralizmu detaljnije videti Petrušić, Krstić i Marinković (2014).

Drugi deo zbornika otvara rad Nenada Dimitrijevića „Odgovor na krizu demokratije – društveni pokreti kao ustanovljavajuća vlast“ („Responding to Crisis of Democracy – Social Movements as Constituent Power“). U uvodu autor konstatuje da su protesti početkom novog milenijuma na Islandu, u Španiji, Portugaliji, Grčkoj, SAD i drugim državama pokazali jednu zajedničku osobinu: radikalno poricanje legitimiteta liberalne, predstavničke demokratije. U nastavku rada, Dimitrijević objašnjava značaj društvenih pokreta, ustanovljavajuće vlasti, ali i krize političke legitimnosti. Kao odgovor na tu krizu, autor izdvaja ulogu društvenih pokreta koji, kritikujući kapitalizam, žele da stvore novi, pravedniji poredak (*Novus ordo saeculorum*) koji bi se zasnivao na neposrednoj demokratiji.⁴ Međutim, Dimitrijević je svestan da je takav koncept „utopijski“ i nudi drugačija rešenja za prevazilaženje postojeće krize.

Štefan Kirste (*Stephan Kirste*) u članku „Opravdanost učešća civilnog društva u Evropi zasnovano na individualnom pravu“ („A Rights-Based Justification of the Participation of Civil Society in Europe“) najpre ističe značaj principa participacije za evropsko kulturno i političko nasleđe, a potom analizira kritiku pojma participativne demokratije. Autor se slaže s tim da su neke od kritika opravdane, međutim, ističe da se značaj participativne demokratije „ogleda“ u konceptu individualnih prava. U zaključku, Kirste navodi da participacija garantuje proceduralni minimum delotvorne zaštite osnovnih prava i da kao takva ima značaj u izgradnji evropskog identiteta, ali i unapređenju same demokratije u Evropi uopšte.

U članku „Demokratija protiv kapitalizma“ („Democracy against Capitalism“), Hauk Brunkhorst kao da se nadovezuje na tezu Štefana Kirstea kada piše o značaju participativne demokratije u borbi protiv destruktivnih moći neoliberalnog kapitalizma. Alternativa koju nam autor nudi jeste gotovo utopijski projekat demokratskog socijalizma. Svestan njegovih manjkavosti, Brunkhorst izdvaja četiri ključna problema i zaključuje da bi ih potencijalno bilo moguće prevazići jedino demokratski legitimnim, transnacionalnim zakonodavnim strukturama na globalnom i regionalnom nivou, naročito imajući u vidu EU.

U članku „Drugo arapsko proleće i promenjeni kontekst javnog razuma“ („The Second Arab Awakening and the Changing Context of Public Reason“) Dejvid Rasmusen (*David Rasmussen*) bavi se odnosom liberalnog narativa i arapskog proleća, ističući da „arapsko proleće“ ne predstavlja ništa drugo do liberalnu revoluciju, pravdajući takav stav najpre istorijskom analizom, a potom i analizom pojedinih pozitivnopravnih propisa koji su se odatle „izrodili“, poput Ustava Tunisa od 2014. godine.

⁴ Autor je taj koncept preuzeo od Hane Arent (*Hannah Arendt*), koja je smatrala da je pojam slobode suštinski povezan sa pojmom političke jednakosti. Detaljnije vid. Arendt (1973, 31–32).

Analizom pojedinih odredaba tog ustavnog rešenja, opravdano možemo postaviti pitanje: da li je taj ustav retrogradni dokument koji je samo „konzervirao“ postojeće probleme? Međutim, isto tako možemo postaviti i kontrapitanje: da li to onda nužno znači da se „arapskim prolećem“ ništa nije promenilo? Rasmusenov odgovor na drugo pitanje bi bio negativan s obzirom na činjenicu da je „arapsko proleće“ ipak donelo jedan evolutivni iskorak, imajući u vidu da ono nije negiralo postojeći pluralizam već ga je prilagodilo društvenoj stvarnosti.

Zbornik zatvara rad Ane Rajhold (*Anne Reichold*) „Gnev i društvena transformacija – pravilom potkrepljen argument protiv kritike besa Marte Nusbaum“ („Resentment and Societal Transformation – A Rule-Related Argument against Martha Nussbaum’s Critique of Anger“). U uvodnom razmatranju autorka navodi da „gnev“ u budućnosti može da odigra transformativnu ulogu u procesu društvenih i političkih promena. Tu tezu argumentuje tvrdnjom da „gnev ne predstavlja primarno samo emociju već i reaktivni stav na kršenje određenih prava i normi“. U nastavku rada Rajhold analizira rad Marte Nusbaum (*Martha Nussbaum*) „Bes i opraštanje“ („Anger and Forgiveness“) i izražava neslaganje s njenom tezom da je gnev konstitutivno povezan sa željom za osvetom, te stoga nije orijentisan ka budućnosti. Naprotiv, Ana Rajhold smatra da je gnev itekako usmeren ka budućnosti, posebno svojim konstruktivnim upućivanjem na pravila kao razlogom za normativno vrednovanje. Autorka svoje razmatranje zaključuje stavom da artikulisan gnev u sebi nosi veliki potencijal socijalne transformacije društva.

Ostaje nam da zaključimo da je značaj zbornika *European Democracy in Crisis: Politics under Challenge and Social Movements* nesumnjivo veliki s obzirom na to da je on svojim pluralističkim pristupom na jedinstven način ukazao na najspornija pitanja pred kojima se trenutno nalazi EU, poput pitanja kontradiktornosti u garantovanju i ostvarivanju prava. Potom, on je ponovo aktuelizovao pitanje demokratske legitimnosti pojedinih evropskih institucija, naročito imajući u vidu da su preduzete ekonomske reforme sprovedene na štetu građana Evrope. Na kraju, proučavajući neoliberalni odgovor na ekonomsku krizu, pokrenuto je još jedno važno pitanje: pitanje suverenosti. Koje su granice suverenosti? U kojoj meri su sprovedene reforme uticale na sužavanje suverenosti u oblasti ekonomije?

Međutim, ne treba gubiti iz vida da su ambicije tog zbornika pre svega usmerene na pokretanje javne debate, koja je u prethodnom periodu neopravdano izostala. Bez nje se, čini se, neoliberalni pristup nelegitimno „nametnuo“ kao dominantan, ignorišući pritom realne potrebe društva koje se našlo u krizi. S tim u vezi, možemo oceniti da taj zbornik čitaoca neće ostaviti ravnodušnim, imajući u vidu da su tekstovi u njemu istovremeno i provokativni i intelektualno stimulatívni. Multidisciplinar-

ni pristup koji su urednici koristili u uređivanju zbornika zaslužuje sve pohvale, imajući u vidu da je on omogućio da se ta kompleksna tema sagleda iz različitih uglova, ostavljajući čitaocu dovoljno prostora za izvođenje sopstvenih zaključaka. Stoga zbornik predstavlja vrlo važno štivo za razumevanje promena koje su se dogodile u Evropi, kome ćemo se i u budućnosti iznova i iznova vraćati prilikom analize ovog perioda.

LITERATURA (REFERENCES)

- Arendt, Hannah. 1973. *On Revolution*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Habermas, Jürgen. 2012. *Ogled o Ustavu Evrope*. Sarajevo: Fondacija Centar za javno pravo.
- Offe, Claus. 2013. Europe Entrapped: Does the European Union Have the Political Capacity to Overcome Its Current Crisis?. 34 u *Identity, Political and Human Rights Culture as Prerequisites of Constitutional Democracy*, eds. Miodrag Jovanović, Dragica Vujadinović. The Hague: Eleven International Publishing.
- Petrušić, Nevena, Ivana Krstić i Tanasije Marinković. 2014. *Komentar zakona o zabrani diskriminacije*. Beograd: Službeni glasnik.